

ir baltų-slavų žodžių bendrybių – 5; 5) trakų, baltų ir germanų žodžių bendrybių – 6; 6) trakų, baltų ir graikų žodžių bendrybių – 6; 7) trakų, dakų ir baltų žodžių bendrybių – 9. Nepaisant suprantamo hipotetiškumo, statistiniai duomenys vis dėlto yra labai iškalbingi. Artima trakų bei dakų ir baltų kalbų giminystė, kuri argumentuojama dar ir fonetikos bei morfologijos bendrybėmis, vargu ar gali kelti abejonių². Labai reikšminga yra tai, kad I. Duridanovui nepavykę rasti specifinių vien trakams ir slavams ar vien dakams ir slavams izoglosių.

Po I. Duridanovo knygos ypač svarbus darosi baltų ir pietų slavų kontaktų tyrimas. Nepaisant to, kad dar S. Mladenovo etimologiniame bulgarų kalbos žodyne buvo pateikta įdomių bulgarų ir baltų kalbų žodžių paralelių, pietų slavų kalbų ryšiams su baltų kalbomis didesnis dėmesys skiriamas tik pastaruoju metu. Čia visų pirma ateina į galvą V. M. Ilič-Svityčiaus, S. Bernšteino pastabos, paties I. Duridanovo, O. N. Trubačiovo ir F. Bezlajaus darbai.

Pora žodžių dėl vienos kitos smulkmenos.

18 p. pateikti lietuvių upėvardžiai *Vařpė*, *Varpė* gali ir neturėti šaknies *Varp-*, kadangi jie gali būti kilę iš *Varupė*, plg. *Žálpė* < *Žalupė* ir kt.

19 p. dakų *Аўроç* siejant su pr. *Aure*, *Aurin*, liet. *Aurytė* ir kt. ir kartu su H. Krahe kildinant iš ide. **aver-* „Wasser, Regen“, galima buvo nurodyti dar ir liet. *aũryti*

² Žr. V. Pisani, – *Baltistica*, V(2), 140.

„verkti, kriokti“, *aũrėti* „kaukti, rėkti, verkti“, *aurióti* „murmėti“.

24 p. trakų *Γινουλα* siejant su kuršių *Gine*, *Ginulle* ir lat. *ġinst* „verderben, verschmachten“ ir *ġinis* „ein abgemagerter, abgezehrter Mensch“, galima buvo neišleisti iš akių ir liet. up. *Gin-upis*, ež. *Ginaičiai*, up. *Gynià*, *Gynė*, up. *Gyn-ėvė*, pv. *Gineitis*, susijusių su (-)*giñti*, (-)*gėna*, (-)*ginė* „varyti, baigti, privarginti, prikamuoti“, plg. *pagiñti* „baigti“, *prigiñti* „privarginti“, *užgiñti* „beginant nukamuoti“, *išgynėti* „privarginti, prikamuoti“.

Dėl 29 p. esančios pastabos apie šaknį *Res-* galima pasakyti, kad asmenvardžių su šaknimi *Res-* baltų kalbose iš tikrųjų yra, plg. liet. pavardes *Rėstis*, *Restys*, *Restaitis*.

32 p. trakų *Zervae* siejama su liet. up. *Gėrvė* ir pan., bet jį galima sieti ir su ež. *Zervynas*, *Zervylios*, up. *Zervyna*, km. *Zervynos* ir pan. (su jotvingišku (ar prūsišku) *z* vietoj *ž*).

Knyga baigiama žodžiais: „Wo eigentlich die ältesten Wohnsitze der Balten waren in der Zeit, als sie sich in engen Berührungen mit Dakern und Thrakern befanden, ist eine Frage für sich, die durch weitere Untersuchungen zu klären ist“. Reikia tikėtis, kad šį klausimą autorius spręs antroje knygos dalyje, kurios nekantriai lauks kiekvienas baltų kalbų tyrinėtojas.

J. Kazlauskas

О. Н. Трубачев, Названия рек Правобережной Украины. Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация, Москва, 1968, 290 p.

Nauja O. Trubačiovo monografija tęsia darbą, pradėtą išgarsėjusiam V. Toporovo ir O. Trubačiovo veikale „Aukštutinės Padneprės hidronimų lingvistinė analizė“ (Maskva, 1962), svarbiausia ta prasme, kad nagrinėjamų upėvardžių plotas yra tiesiog į pietus nuo tos teritorijos, kurios vandenvardžiai buvo nagrinėti knygoje „Aukštutinės Padneprės hidronimų lingvistinė analizė“.

Kaip žinoma, šios knygos hidronimija pietuose buvo, labai apytiksliai imant, Pripetės ir Seimo baseinai. Recenzuojama O. Trubačiovo monografija skiriama nagrinėti upių vardams, esantiems apytiksliai į pietus nuo Pripetės ir Seimo. Pastebėtina, kad knygos pavadinimas „Dešiniojo kranto Ukrainos upių vardai“ ne visiškai atspindi nagrinėjamų upių vardų plotą, nes į jį įeina

ne tik Ukrainos dalis į vakarus nuo Dnepro, bet ir didžiulė teritorija į rytus nuo Dnepro (Sulos, Vorkslos, Orelio, Samaros ir kt. baseinai).

Su „Aukštutinės Padneprės hidronimų lingvistine analize“ nagrinėjamas veikalas siejasi dar ir tuo, kad pastarajame gana dažnai remiamasi ankstesniuoju, daug kas patikslinama ir net pateikiama aiškinimų, ne visai sutinkančių su pirmesniais. Tai ypač norisi pabrėžti, nes tai rodo autoriaus mokslinį požiūrį į savo darbą. Paplatėjo nagrinėjamas arealas, daug kas dėl to pasirodė kiek kitoje šviesoje, ir autorius nesvyruodamas tat pripažino bei ištaisė. Be kita ko, vienas kitas hidronimas, „Aukštutinės Padneprės hidronimų lingvistinėje analizėje“ priskirtas prie baltizmų, recenzuojamame darbe baltišku nebelaikomas arba abejojama dėl jo baltiškos kilmės (pvz., Березина — p. 144, Череса — p. 164, Немегла || Немига — p. 259, Турия — p. 242 ir kt.¹).

Kalbant apie teritoriją, kurios upių vardai nagrinėjami, pirmiausia norisi pabrėžti jos nepaprastą etninį sudėtingumą. Viena, tai labai archaiškų slaviškų hidronimų arealas, antra, tai sritys, kuriose savo pėdsakus paliko daugelis kitų tautybių — tiurkai, iranėnai, ilyrai (bei kitos Balkanų gentys, kaip antai, dakai bei trakai), germanai, baltai ir t. t. Vien šito pakanka įsivaizduoti, kokį sunkų uždavinį ėmėsi spręsti autorius. Nepriklausomai nuo to, jog dalis O. Trubačiovo pasiūlytų upių vardų etimologijų bei darybos aiškinimų ateityje ir būtų koreguojama, galima drąsiai tvirtinti, kad uždavinį autorius išsprendė. Nuo šiol kiekvienas, kas domėsis šios didžiulės

¹ Autorius, kalbėdamas apie priesagos -ня vedinius, sako, kad keli upių vardai Виляя kaip ir Турия, reikalingi „platesnės charakteristikos“, negu jų laikymas baltų substrato reliktais. Tačiau į baltizmų žemėlapi Tuрия nepateko, o Виляя vis dėlto įtrauktas, tiesa, su tam tikromis išlygomis komentaruose (p. 284).

teritorijos praeitimi bei minėtų tautybių etnognezės problemomis, turės respektuoti bei remtis O. Trubačiovo veikalu „Dešiniojo kranto Ukrainos upių vardai“ tokiu pat mastu, kaip šiandien remiamasi „geriausiu, — V. Nikonovo žodžiais tariant, — mūsų šalies onomastikos darbu“ — V. Toporovo ir O. Trubačiovo knyga „Aukštutinės Padneprės hidronimų lingvistinė analizė“. Reikia pabrėžti, kad nagrinėjamų ūpėvardžių kilmės įvairovė nė trupučio nesutrikdė autoriaus. Greičiau priešingai — ji ir buvo toji dirva, kuri leido plačiai pasireikšti autoriaus etimologo talentui. Nepaprastas kruopštumas, preciziškumas bei visapusiškumas, matyt, padarys daugelį pateiktųjų etimologijų, neperdedant, klasiškomis (plg., pavyzdžiui, etiudą apie ūpės vardą Иква — p. 64).

Turint galvoje, kad svarbiausias savo darbo mintis bei pasiektus rezultatus baltistikai rūpimu aspektu šio žurnalo puslapiuose yra referavęs pats autorius², čia nėra būtino reikalo plačiau pasakoti knygos turinio, vardyti svarbiausių problemų bei nurodyti sunkumų, kurių pasitaikė nemaža. Šiose pastabose norėtusi atskirai aptarti svarbiausia tik du dalykus — dešiniojo kranto Ukrainos baltizmų pobūdį bei geografiją ir darbo pamatu paimtą atbulinį žodyną.

Išėjus knygai „Aukštutinės Padneprės hidronimų lingvistinė analizė“, pasirodžius kai kuriems kitiems darbams, jų tarpe archeologo V. Sedove straipsniui „Baltų-iranėnų kontaktai Kairiojoje Padneprėje“³ ėmė aiškėti, kad Seimo baseino ir į pietus nuo Pripetės aptiktieji baltiškos kilmės hidronimai yra periferiniai ir kad pati pietinė jų riba yra čia pat. O. Trubačiovo monografija šią preliminarinę prielaidą iš esmės patvirtino: baltizmų į pietus nuo Seimo baseino, matyt, iš viso nėra

² Baltistica, IV(1), 31—53.

³ Балто-иранский контакт в Днепро-левобережье, — Советская археология, 1965, № 5, 52—62.

vilties aptikti, o į pietus nuo Pripetės jų yra palyginti nedaug. O. Trubačiovas aiškesnių baltiškų kilmės upių vardų nagrinėjamoje teritorijoje rado tik keliolika: Вересна, Верпа, Вовчасова, Вовчасок, Жартай, Жолоска, Левочь, Лоша, Нересна, Пересута, Случь, Шандра, Урля, Уша ir dar vienas kitas. Autorius, tiesa, baltiškais linkes laikyti ir dar keletą upėvardžių (pavyzdžiui, Цвиля || Цвилька, Божок || Бужок, Лотоша, Морочна, Балы, Ширшовка, Смолка || Цмолка || Цмовка, Церем, Церемский, Саремский ir kt.), tačiau dėl jų baltiško kyla ir įvairiausių abejonių. Nesileidžiant į detalių šių tikrų ar tariamų baltizmų aptarimą, norisi tik konstatuoti, kad, šiaip ar taip, baltiškasis hidroniminis substratas į pietus nuo Pripetės yra nežymus. Tai viena. Antra, ir bene svarbiausia, tai galutinės baltiškojo substrato pietų ribos, einančios dešiniųjų Pripetės intakų aukštupiais, nustatymas (toliausiai į pietus nutolęs baltiškos kilmės upėvardis, O. Trubačiovo nuomone, būtų Шандра – Днепро dešiniojo intako Rosės baseine).

Baltiškų hidronimų pietinės ribos nustatymas baltistikai, be abejonės, yra svarbiausias dalykas. Tačiau recenzuojamas darbas baltų hidronimijos ir apskritai toponimijos tyrinėtojams įdomus ir kitu, metodikos, požiūriu. Reikalas tas, kad savo darbo pamatu autorius paėmė atbulinį žodyną. Tokiu mastu atbulinis žodynas, kaip pastebi ir pats autorius, slavų onomastikoje panaudotas pirmą kartą. Taigi, atbulinis žodynas laiko rimtą egzaminą.

Kokie yra atbulinio žodyno bei juo paremto darbo privalumai ir trūkumai ir kokių mastu atbulinio žodyno principas gali būti panaudotas baltų onomastikoje, ypač toponimikoje? Tai ne vien retorinis klausimas, nes atbuliniai žodynai slavų vardyno tyrinėjimuose panaudojami vis dažniau, o baltų onomastikoje nėra nė vieno panašaus darbo.

Pirmiausia reikia pasakyti, kad atbulinis žodynas gali būti panaudotas svarbiausia dvejopiems tikslams: a) atbulinis žodynas pateikiamas kaip priedas prie darbo (dažniausiai atlikto žodžių darybos aspektu), duodantis aiškų bendrą grafinį nagrinėtos medžiagos vaizdą⁴; b) atbulinis žodynas, kaip tam tikras „rimuotas“ tekstas, imamas darbo pamatu⁵.

Kai dėl pirmojo atvejo, tai čia jokios problemos nėra: atbulinis žodynas, kaip ir kiekvienas kitas priedas, padeda geriau ir greičiau suvokti atliktą darbą, kartais netgi tarsi pratešdamas, pagilindamas jį. Todėl ir baltų vardyno tokie atbuliniai žodynai, be abejonės, pageidautini.

Kas kita, kai atbulinis žodynas imamas darbo pamatu, kai jis lemia viso darbo pobūdį bei struktūrą. Čia, kaip ir kitais panašiais atvejais, iškyla įvairių problemų, galima rasti teigiamų ir ginčytinų pusių.

O. Trubačiovo darbe atbulinis žodynas pateiktas pradžioje (p. 15–46). Po to eina pati didžiausia knygos dalis (p. 47–245) – atbulinio žodyno komentavimas žodžių darybos aspektu (darbo pabaigoje duota etimologinė bei etnoglingvistinė hidronimų interpretacija nuo atbulinio žodyno nėra priklausoma). Hidronimų darybos komentarai eina iš eilės pagal atbulinio žodyno „rimuotus segmentus“: -ба, -ава, -ева, -кба, -ова, -тва, -чва ir t. t. Kiekvienam tokiam segmentui knygoje skiriama pastraipa.

Į atbulinį žodyną, kaip tokiais atvejais įprasta, yra įtraukti visi nagrinėjamieji upių vardai: priesaginiai, priešdėliniai ir kitokios darybos, jų tarpe ir pirminiai, t. y.

⁴ Tokiu aspektu atbulinį žodyną panaudojo, pavyzdžiui, I. Železnjak – žr. И. М. Железняк, Очерк сербохорватского антропонимического словообразования, Киев, 1969.

⁵ Taip pasielgta recenzuojamajame darbe.

tokie, kurie yra virtę vietovardžiais bendriniais žodžiais ir neturi jokių toponiminių darybos požymių. Vadinasi, kaip teisingai pastebėjo pats autorius, daugelio į vieną segmentą pakliuvusių upių vardų kaimynystė yra mechaniška, atsitiktinė. Kitaip tariant, atbuliniu žodynu besiremiantieji segmentai darbo eigoje kiekvieną kartą atskirai dar turi būti papildomai smulkinama, komentuojami, dalijami, nes į vieną segmentą labai dažnai pakliūva skirtingos darybos upių vardai. Pavyzdžiui, poskyryje apie upių vardus su priesaga -ara (pvz., Aparā) nagrinėjamas ir upės vardas Cara, kuris yra pirminis, kilęs arba iš tiurkų (kazachų) *saga* „upės žiotys“, arba iš tiurkų *saga* „ožka“ (p. 76). Be to, yra segmentų, kurie komentaruose išskirti į atskirus poskyrius su atitinkamomis rubrikomis, bet iš tiesų juose nėra nė vieno rubrikose nurodyto vedinio, pavyzdžiui, poskyryje apie upių vardus su -ora (p. 77) nėra nė vieno vedinio su formantu -ora (По-жора ir Многа), poskyriuose apie upių vardus su -ода (p. 79), -пра (p. 77), -уда (p. 80) nėra vedinių su -ода, -пра, -уда ir t. t. Nuoseklus laikymasis atbulinio žodyno segmentų verčia visiškai ignoruoti derivacijos principą, be kurio žodžių darybos nagrinėjimas apskritai nebetenka prasmės, nes derivacijos principo pažeidimai neleidžia atsakyti į svarbiausią toponiminės darybos nagrinėjimo klausimą: kokių būdu sudaromi vietovardžiai, šiuo atveju – upių vardai. Pastebėtina, kad šis svarbiausias toponimų darybos principas nuolat pažeidinėjamas „žodžių darybos komentaruose“. Antai segmentuose su -кба (p. 62), -рба (p. 68), -чба (p. 73) nėra nė vieno upės vardo, kurį galėtume laikyti priesagos -кба, -рба, -чба vediniu – dauguma yra priesagos -ва vediniai arba pirminiai. Tai patį padėtis su segmentais -мка, -ушка, -юшка, -арка ir dešimtimis kitų. Suprantama, šituo nenorima pasakyti, kad autorius suklydo, išskirdamas tokius nesamus formantus. Šį visiškai mechanišką žodžių skaldymą auto-

rius puikiai supranta ir priima kaip neišvengiamą atbuliniu žodynu paremtame darbe. Kalbėdamas apie segmentus -алка, -елка, -илка, -олка, -улка, -ылка (p.109), autorius pats paaiškina, kad tai fiktyvus skyrimas, kad tokių sufiksų iš viso nėra. Visų šių segmentų upėvardžių darybos požymis paprastai yra sufiksas -ка, bet dėl darbo pobūdžio jis negalėjo būti išskirtas. Tokiu būdu, skaitytojui taip ir lieka neaišku kiek nagrinėjamoje teritorijoje yra, pavyzdžiui, priesagos -ка vedinių ir iš kokių pamatinių kamienuų jie gali būti sudaromi.

Taigi vienas svarbiausių atbuliniu žodynu paremto darbo trūkumų, yra tas, kad neparodoma, kaip gali būti sudaromi hidronimai, nes skirstoma ne pagal darybą (pagal vedinius), o mechaniškai.

Antras atbulinio žodyno trūkumas yra tas, kad jis atspindi tik priesaginę darybą. Kitų darybos tipų hidronimų – priešdėinių, sudurtinių, sudėtinių, – atbulinis žodynas, galima sakyti, neatspindi. Todėl recenzuojamajame darbe priešdėliniai upių vardai nagrinėjami jau nebe darybos, o etimologiniuose komentaruose. Kiti dariniai visų pirma sudurtiniai ir sudėtiniai, atskirai niekur neaptariami. Galvojant apie panašaus pobūdžio darbus baltų vardyne, reikia atsiminti, kad, pavyzdžiui, lietuvių priesagų ir galūnių darybos hidronimai, kurie gali būti atspindėti atbuliniame žodyne, sudaro tik apie 58 % visų hidronimų. Vadinasi, iš tokio pobūdžio darbo akiračio iškristų beveik pusė hidronimų arba juos reikėtų nagrinėti atskirai. Todėl, matyt, baltų vardyne atbulinis žodynas didesnio populiarumo ir neusilaukė.

Šie ir kiti, neminėtieji atbulinio žodyno nepageidautini bruožai, suprantama, nepaneigia galimybės panaudoti atbulinį žodyną toponiminėse studijose. Recenzuojamas O. Trubačiovo darbas, apskritai imant, vis dėlto įrodo, kad atbulinis žodynas gali duoti ir gana vaisingų rezultatų. Atbulinio

žodyno sėkmę šiame darbe lėmė, be kita ko, ir tai, kad darbo tikslai buvo ne tik ir gal ne tiek lingvistiniai, kiek etnogenetiniai.

Šių tikslų siekti autoriui daugiausia padėjo etimologinis darbo profilis.

A. Vanagas

Baltų ir slavų kalbų ryšiai („Lietuvių kalbotyros klausimai“, X), Leidykla „Mintis“ Vilnius, 1968, 205 p.

Recenzuojama knyga prasideda S. Karaliūno studija „Kai kurie baltų ir slavų seniausiųjų santykių klausimai“ (p. 7–99). Be platokos istoriografinio pobūdžio apžvalgos, kur apžvelgiama baltų ir slavų santykių klausimu literatūra, parašyta nuo lyginamojo istorinio metodo pradžios iki šių dienų, čia nagrinėjami ir keli konkretūs baltų ir slavų fonetikos dalykai, būtent: trumpųjų balsių *o* ir *a* istorija, ilgųjų balsių *ō* ir *ā* istorija, ide. diftongo *eu* raida, ide. skiemeninių sonantų likimas, ide. *s* likimas, ide. palatalinių gomurinių priebalsių raida. Paskutinis skyrelis skirtas baltų ir slavų seniausiųjų santykių chronologijos klausimams.

Nesiimant uždavinio kiek išsamiau paanalizuoti šį vertingą darbą (tai būtų ir neįmanoma trumpoje recenzijoje), čia galima stabtelėti prie vieno kito ginčytino ar abejotino dalykėlio. Spręsdamas ide. dvibalsio *eu* raidos baltų kalbose klausimą, autorius, kaip ir jo pirmtakai, tenkinasi daugiausia jau žinoma baltų kalbų medžiaga, palikdamas nuošalyje daugelį lietuvių ir latvių kalbų žodžių, turinčių dvibalsį *au* po minkštojo priebalsio ar *au* < **eu*. Todėl greta pagrįstų čia yra pareikšta ir kai kurių apriorinio pobūdžio minčių, kurios nėra konkrečios medžiagos analizės rezultatas. Pavyzdžiui, diftongas *eu* virtęs į *jau*, autoriaus nuomone, jau po to, kai priebalsiai prieš priešakinės eilės balsius buvę palatalizuoti (p. 75), nors visai neužsimenama, ar ši situacija buvo būdinga ir latvių kalbai, kur, kaip žinoma, tie priebalsiai prieš priešakinės eilės balsius daugelyje tarmių šiuo metu yra kieti. Dėl santykinės dvibalsio *eu* pakitimo chronologijos čia nesukama galvos, tartum ji būtų savaime suprantama,

nors ji yra kiekvienos fonologinės interpretacijos pagrindas. Nereikėtų kalbėti apie bemolinius ir diezinius balsius vienoje fonologinėje sistemoje – galima būtų kalbėti tik apie bemolinius – paprastus ar diezinius – paprastus balsius. Pritardami autoriui, kad „nėra tikrų duomenų, kurie rodytų ide. *eu* virtimą dvibalsiu *jau* buvus bendrabaltišku reiškiniu“, vis dėlto lauktume tų tikrų duomenų, rodančių, jog *eu* virtimas į *jau* buvo nebendrabaltiškas. Vien prūsų medžiaga remtis čia gal truputį neat-sargu, kadangi dėl jos paminklų rašybos įvairavimo tų pačių faktų interpretacija gali būti ne viena.

Skyrelis apie indoeuropiečių skiemeninių sonantų likimą yra daugiau apžvalginio pobūdžio. Čia apžvelgiami ir patys naujausieji šio klausimo tyrinėjimai. Iš autoriaus akiračio visai yra išsprūdę V. R. Schmalstiegos ir V. Žuravliovo straipsniai¹.

Įdomiame skyrelyje apie ide. *s* likimą S. Karaliūnas bando įrodyti, kad ide. *s* po *i* ir *u* lietuvių kalboje taip pat virtęs į *š*, išskyrus poziciją betarpiškai prieš sonantus. Tačiau jau perdaug akivaizdus to *s* buvimas lietuvių kalboje ir ne prieš sonantus. Dėl to, kad žodžiai *auksinis* ir kt., *blūsinas* ir kt., *saūsis* ir kt. (p. 84) yra išvestiniai iš žodžių *au(k)sas*, *blusa*, *saūsas* ir kt., sunku patikėti, kad jie galėję daryti kokią įtaką *s* nevirtimui į *š* pamatiniuose žodžiuose.

¹ W. R. Schmalstieg, The Indo-European Semivowels in Balto-Slavic, — Language, XXXV (N 1), 1959; В. К. Журавлев, Праиндоевропейские и праславянские слоговые плавные, — Вестник Московского университета, серия X, Филология, 1966, № 2.